

VÁRADY TIBOR

Népellenes cinikus mosoly (ablak mögül)

PUPSI

Tőlünk egy sarokkal odébb, talán százötven méternyire lakott a Pupsi. Nem tudom hogyan alakult ez a becenév. Púpos nem volt. Lehet, hogy a német „Bub” (fiú) volt a kiindulópont. Magyarok (legalábbis bánáti magyarok) is mondogatták, hogy „Bubi”, vagy még inkább „Pubi”. Aztán itt mozgott közöttünk a „Buxsi” szó is. Lehet, hogy a „Buxsi” mintájára mosolyodott át a neve, közben enyhén csúszva a lejtőn a „popsi” felé, de előtte mégis lefékezve. Nem emlékszem, hogy otthon is, vagy csak a játszótársak között volt Pupsi. Egyébként István volt a neve. Csepicsányi István. Az apját is így hívták.

Emlékszem, hogy szemüveget hordott. Egy évvel volt idősebb nálam. Körülbelül egyforma magasak voltunk. Voltam náluk egy néhányszor. Feljűk indulva a sarkon (a mi oldalunkon) a keresztutca előtt egy kút volt, oda jártunk vödörrel vízért. A keresztutca után egy templom állt. Tóttemplomnak hívtuk. Ezután következett a templomudvar, majd egy ház, mely részben paplakként szolgált. Pupsi apja evangélikus lelkész volt. Három, utcára néző ablak előtt egy másfél méteres füves kertcsík húzódott, utána egy drótkerítés, a járda, aztán két-három méter (leginkább sáros) terület, majd a kocsitűt. Amikor náluk voltam, Pupsi többször javasolta, hogy találgassuk, egy-lovas vagy két-lovas szekér lesz-e a következő, mely az ablak előtt a kocsitűton elhalad. Néha félrehúztuk a függönyt, néha nem. Majdnem mindegy volt, mert áttetszőek voltak a függönyök. A találgatásban Pupsinak lett többször igaza. A negyvenes évek végén, vagy az ötvenes évek legelején nézegettük az ablakok előtt vonuló lovas szekereket. Pupsi akkoriban lépett be a kétszámjegyű életkor világába, én valahol a küszöbön voltam. Akkor nem került szóba, és nem is tudtam, hogy három-négy évvel korábban, egy büntetőperben játszottak fontos szerepet az utcára néző ablakok. Az sem biztos, hogy a Pupsi tudta.

Emlékszem még, hogy egyszer együtt voltunk a piacon, szüleinktől kapott feladatot teljesítve, és egyszer bementem vele az evangélikus templomba. Ezek a részletek most már felejtésközelbe sodródtak. Abban sem vagyok biztos, hogy milyen nyelven folyt az istentisztelet, amikor benéztünk a templomba. Lehetett volna magyarul, németül, vagy szlovákul. Ha szlovákul lett volna, talán jobban megmarad az emlékezetemben. Amit értünk, vagy ami nem meglepő, az könnyebben simul feledésbe. Amit nem értünk, vagy alig értünk, vagy értjük csak szokatlan, azon jobban fennakadunk. Mint ahogyan az ember jobban emlékszik egy sétára, ha közben va-

lamin megbotlott. Szóval – bár erre az okfejtésre ítéletet még nem támasztanék – odáig elmegyek, hogy valószínűleg nem szlovákul ment az istentisztelet. Feltehetően németül se, mert tudtommal az ötvenes évek elején már nem voltak német nyelvű evangélikus események a Tótttemplomban. Magyarul lehetett. Próbálok valami mást is visszaidézni, de bizonytalan vagyok. Meg nem szeretnék pontatlanul mesélni. Nem engedhetem el magam, mert lehet, hogy Pupsi még él (ennek kb. 50% esélyt adnék) és szememre veti, hogy valamit csak kitaláltam. Azt tudom, hogy nagyon régen (még amikor Becskereken éltem) elköltöztek Verbászra. Valahonnan az is beugrik, hogy a Pupsi asztaliteniszezett (mint ahogyan én is). De nem tudom beilleszteni becskerei pingponghelyszínének emlékképébe. Lehet, hogy akkor hozott bennünket össze a pingpong, amikor már Verbáson élt.

Pupsi apjával egyszer-kétszer találkoztam a lakásukban. Az maradt meg bennem, hogy szikár ember, papi ruhát visel (talán éppen istentisztelet előtt vagy után láttam) – és hogy nagyon visszafogott. Egy osztálytársam, aki szintén a közelünkben lakott, egy magyarázatot is tudott. Azt mondta, hogy azért nem szokott mosolyogni és azért beszél keveset a Pupsi apja, mert valami rosszat csinált a háború alatt. Az nem került szóba, hogy mit. Alakulóban volt egy felismerés, hogy a nyilvánvalóan rossz, felháborító és kegyetlen mellett (és ezeknek sok példája volt) a „valami rosszat csinált” kiterjed egészen bizonytalan területekre is. De ez nem sokat segített. Közel volt még a háború, mindenki tudta, hogy vannak dolgok, amikről nem beszélünk. Azt kevésbé tudtuk, hogy miről és miért nem lehet beszélni, de ha valaki egy ponton megállt, akkor a többiek sem folytatták. Egy osztálytársam egyszer mégis magyarázatot adott az elhallgatás okára: „ez is olyasmi”, mondta. Szóval nem firtattuk, hogy mi rosszat csinált a Pupsi apja a háború alatt.

Nem volt könnyű iskoláskor küszöbén látni a világháború eseményeit. Szüleink generációjában akkoriban múltváltás is történt. Nekünk még nem volt múltunk, innen-onnan megmaradt az emlékezetünkben egy-két részlet, de nem tudtuk, hogy ezeket hová kellene beilleszteni. És voltak dolgok, melyek magyarázat nélkül maradtak. Emlékszem, hogy egyszer, amikor az utcán lövöldöztek, az udvarra néző ablakból láttam a kertünk felett egy világos ívet (talán vékony tűzcsóvát), és a végén valami tárgyat, mely a herés ágyasba esett. Egy kisebb kulacsra hasonlított. Beszadtam a másik szobába, elmondtam a szüleimnek, ők bombára gyanakodtak, egy darabig vártuk, hogy robbanjon, de nem történt semmi. Utána egy-két napig nem engedték, hogy kimenjek a heréskert közelébe. Amikor később mégis odamentünk, nem találtunk semmit. Amit én láttam – vagy látni véltem –, azt csak az támasztotta alá, hogy egy helyen kissé meg volt perzselve a fű. Én biztos voltam benne, hogy fényes ívben valami odaesett az udvarra. Szüleim kevésbé hitték. Öt éves lehettem. Később – már gimnazista koromban – eszembe jutott, hogy talán azért nem találtunk semmit, mert egy szomszéd bejött az udvarunkra (ilyen előfordult) és elvitte. Mindenesetre ez az esemény (vagy látomás) az egyik legtartósabb emlékem a második világháborúból.

Arra is emlékszem, hogy voltak olyan szorongások is, melyek feloldódtak. A háború utáni első egy-két évben sokáig kerültünk egy bunkert, mely nem volt messze. Aztán egyszer valaki közlünk bemelegkedett, majd többen bementünk. A Pupsi is. Utána többször jártunk játszani a bunkerbe. Leválasztottuk a világháborúról. Csepicsányi István lelkész történetével kapcsolatban ez a leválasztás nem jött össze. Amíg még találkozgattunk a Pupsival, megmaradt köztünk bizonyosságként, hogy a világháború (mely még nem lett történelem és hatalmas is nyilvánvaló volt) tiltja ezt a témát. Ebbe a bunkerbe nem mertünk bemenni. Utána megtanultam, hogy a tiltás és feledés összerosódhat.

És aztán egy fél évszázad után előkerült egy akta, melynek a borítóján ez áll:

Csepicsányi István
krivična stvar [büntetőügy]
12536

Ebben pontosan arról van szó, hogy mit tett (ha tett) rosszul Csepicsányi István evangélikus lelkész (a Pupsi apja) a Világháború alatt. A vádirat minősítése „krivično delo protiv naroda i države”. Tehát az ügyész szerint, Csepicsányi István nép- és államellenes bűncselekményt követett el a II. Világháború alatt. Persze érdekelt, hogy hogyan.

Mit mondott az első szomszéd?

A büntetőeljárás 1945 nyarán indult. Augusztusban több tanút is kihallgatott az ügyész. Az első tanúvallomás mely kezembe került egy szomszédé. Első szomszédé. Ő elmondja, hogy Csepicsányi „közeli életét a megszállás alatt” ugyan nem ismeri, de látott egy-két fontos dolgot. Én úgy láttam, hogy e prózaszöveg számára is fontosak ezek a megfigyelések. Ezért lefordítottam a vallomást:

JEGYZŐKÖNYV

Felvéve a petrovgrádi kerület ügyésze előtt, Petrovgrádon, 1945. augusztus 20-án
Tanú: BOŽOVIĆ Sava

Csepicsányi István vádlottat látásból ismerem, mint első szomszédomat. A megszállás alatt, amikor csak híre kelt, hogy el fognak jönni Horthy honvédei, a vádlott feleségével együtt virágot vásárolt, és elment, hogy várja őket. Közlebbi életét a megszállás alatt nem ismerem.

Rögtön a felszabadulás után, amikor vonult a Vörös Hadsereg, a vádlott az ő lelkész-lakásában az ablak mellett állt és csúfondáros cinizmussal nézte vonulását, majd egy pillanatban mindegyik ablakot becsukta, kivéve egyet, melynél egy fiatalember állt, akit nem ismerek, és aki a Csepicsányi szobájából nézte a Vörös Hadsereg átvonulását. A vádlott legyintett kezével, és miután leengedte a roletát az ablakon, a szobába ment.

Ebben az ügyben nincsen más mondanivalóm.

A jegyzőkönyv fel lett olvasva és elismerem saját vallomásomként.

Božović Sava

Božović szomszéd meglátásai nemcsak az elvárások, de az értesülések közé is beilleszthetők voltak. Azt is mondhatnám, hogy rímelő viszonyban voltak. Valóban keringtek olyan híresztelések, hogy Bánát is Magyarországhoz kerül. Erről a nagyapám naplójában is szó van. Most, hogy a „Csepcsányi István – büntetőper” aktán kívül más információkat is keresek, olvasom Dr. Bernhard Bornikoel beszámolóját (*Bericht*), melyet a németországi KAA-nak (*Kirchliche Aussenamt* – azaz Egyházi Külhivatal) írt 1941. június 20-án. A feljegyzés címe magyarra fordítva: „Beszámoló a német evangélikus közösség helyzetéről Bácskában Jugoszlávia összeomlása után”. Dr. Bornikoel 1941. június 13. és 17. között tett látogatást Bácskában. Leírja, hogy a magyar megszálló hatóságok „represszív” magatartása miatt feszültségek alakultak a helyi németek és magyarok között. Így a Führer születésnapját tilos volt ünnepelni a jugoszláviai németek újvidéki központjában, és ezért az evangélikus templomban tartottak ünnepet. Bornikoel lejegyzi azt is, hogy csalódott a német lakosság, mert a Wehrmachtot várták, és e helyett magyar megszállás következett. Szóval voltak itt is ott is, bánáti magyarok között is bácskai németek között is, ilyen-olyan remények, kiábrándulások és találgatások. Becskereken is valóban lábra keltek olyan híresztelések, hogy kivonulnak a németek és bevonulnak a magyarok – de virágvásárláshoz és üdvözléshez valami konkrétat is kellett volna tudni (vagy legalább hinni). Ehhez nem csak olyan híresztelés kellett volna, hogy „majd jönnek”, hanem olyan is, hogy mikor jönnek. Mondjuk most szerdán? És hova mehetett valaki virággal, hogy várja őket? A város valamelyik szélére? Mondjuk Baglyasra az Aradácról jövő úton? Vagy az ellenkező oldalon, az Écskáról vezető úton? (Az utóbbi hitelesebb lenne, mert helyi legendák szerint „Écska” onnan kapta a nevét, hogy így hívták Attila egyik nejét. És innen már logikus, hogy Horthy onnan jöjjön, és jövetelével így a hun-magyar rokonságot is igazolja.) Vagy esetleg nem is a város szélén kellett volna várni, hanem a központban, vagy mondjuk a vasútállomáson – de hát itt észrevették volna a virággal jövőket, hogy még ott állnak a német katonák. Tudtommal a híresztelések nem lépték át a „majd jönnek”, vagy „egyszer biztos jönnek” küszöbét. Ezzel párhuzamosan a helyi szerbek között (de németek között is, és mások között is) többen mondogatták mosolyogva egymásnak, hogy a lökött magyarok állandóan virágot vásárolnak és kalácsot sütnek, hogy várják a Horthyt. Aztán bármilyen célú tényleges virágvásárlások vagy kalács-sütések már ide sorakoztak bizonyítékként.

És jöttek újabb kanyarok. Csepcsányi István szintén 1945. augusztus 20-án tesz tanúvallomást, és látom, hogy az ügyész is firtatta a Horthynak szánt virágcsokrokat. Most azzal az állítással kellett szembesülni, hogy e csokrokat az evangélikus női együletben készítették. (A szerb szövegben „ženska zadruga” áll, azaz „nőszövetkezet”.) Csepcsányi ezt tagadta. Viszont itt az is súlyosbította a dolgokat, hogy a nő-

egyletnek „Gustav Adolf” volt a neve – tehát mégis Adolf (Hitler) van minden mögött. Erre azonban Göttel István válaszolt tanúvallomásában. Azt hiszem arról a Göttel Istvánról van szó, akit én Göttel bácsiként ismertem meg. Több mint egy fél évszázadig dolgozott írnokként a családi ügyvédi irodánkban, nagyapám is, apám is, őszintén becsülték. Most tudtam meg, hogy evangélikus volt. Göttel szerint: *„Csepicsányi István valóban alapított egy nőegyletet »Gusztáv Adolf« néven, de ez az egylet a svéd király nevét viseli, aki a háborúban [a harminc éves háborúban, 1632-ben] protestánsként vesztette életét.”* Ebben egészen biztosan Göttel bácsinak volt igaza, de a súlyos gyanú ott lebegett. 2018. január 20-án olvasom a B-92 belgrádi hírportálon, hogy most már talán ez a súlyos gyanú is foszladozóban van. Adolf Ernst Stadler most mondta el, hogy a háború elején szüleit Romániából Németországba vitték, hogy az apja csatlakozhasson a német hadsereghez. A romániai németek egy csoportja egy táborban volt (Hochenschwang) a német-osztrák határon. Hitler dícsérte a tábort és az odavitt németeket, és kijelentette, hogy keresztapja lesz az első német gyermeknek, aki ott születik. Ez volt Adolf Ernst Stadler (1941. április 25-én). Tekintettel a keresztapjára, a tervezett Ernst mellett, megkapta az „Adolf” keresztnévet is. A háború után a család visszatért Romániába, a bukovinai Voievo-deasa faluba. Ott csak az Ernst nevet használták. Aztán a hétpecsétes életveszélyes titokból anekdota lett. – De ehhez várni kellett 77 évet. És miután ezt leírtam, én is vártam még egy darabig, és 2018. március 14-én olvasom a New York Times-ban, hogy egy afganisztáni gyereknek a szülei a Donald Trump nevet adták, abban a reményben, hogy ez előnyököt hoz majd. A fiú 2016. március 3-án megszületett (Daikundi tartományban), de a New York Times csak később értesült róla. A gyerek teljes neve Donald Trump Assadullah. Azon töprengök, hogy mi lesz vele, ha egyszer az amerikaiak tényleg kivonulnak Afganisztánból.

Visszatérve a Csepicsányi ügghöz, az aktában azt is látom, hogy a nőegylettel korábban is baj volt. Ott van az iratok között egy 1943. január 19-én keltezett levél, melyet Ferencalmáról (németül Franzfeld, szerbül ma Kačarevo) ír németül az evangélikus püspök. A címzés „Lieber Herr Amstbruder” (talán „lelkész-társ”-ként lehetne fordítani az Amstbruder-t). Feltételezem, hogy Csepicsányi István volt a címzett Amstbruder. A püspök felrója, hogy a Gustav Adolf nőegylet (Frauenverein) magyar szervezetté vált, melyből a németek kirekesztve érzik magukat. Ez a levél még a német megszállás alatt íródott. – Nem volt egyszerű a helyzet.

És aztán itt volt az ablak mögötti „csúfondáros cinizmus”, melyet Božović első szomszéd megfigyelt. A papírok között van egy feljegyzés (ceruzával, az apám kézírásával), melyből látom, hogy a tárgyaláson az ügyész „népellenes mosoly”-ként minősíti Csepicsányi lelkésznek a szomszéd által észrevett arckifejezését. Tehát világos, hogy a politikai színtéren hol helyezkedik el Csepicsányi. Akkor is, ha az ablak mögött áll, a lelkészlakban.

Feltételezem, hogy a kézlegyintés is népellenes legyintésként lett értelmezve. Lendületes években a nép fogalma meglehetősen leegyszerűsödik. Becskereken akkoriban (és nem csak akkoriban) sok volt a vegyes házasság és kavargó identitás. Negyvenötven aktát találtam a világháború utáni első évekből, melyekben az a központi kérdés, hogy egy német vezetéknevet hordó ember német-e vagy magyar (mert, ha német, el lesz kobozva a vagyona). Volt egy osztálytársam, aki nem tudta eldönteni, hogy ő szlovák vagy magyar. Egy szerb nevű ismerősünk németnek tudta magát. Szóval gyakran nem volt egyértelmű, hogy ki hova tartozik – viszont minden leegyszerűsödött, ha a népről volt szó. Nem először (nem is utoljára), a nép fogalma csak a lelkesekre terjedt ki. Lehet, hogy radikálisabb néptagok hullámmástól mentes, egyértelmű, mondjuk hangulattiszta lelkességben (a fajtisza mintájára szabva) látták a mércét. Akinek kételyei vannak (és csak legyint), az nem tartozik a néphez, hanem az ellenkező oldalon áll.

Csepcsányi lelkész, amikor az ügyész szembesítette Božović szomszéd vallomásával, egy másik szomszédra (szomszédasszonyra) igyekezett támaszkodni. Javasolta, hogy az 1947. november 5-én tartandó szóbeli tárgyaláson hallgassák ki Maron Rozáliát, aki a Cara Dušana utca 18-as szám alatt lakik és bizonyíthatja, *„hogy nem néztem csúfondáros cinizmussal a Vörös Hadsereg bevonulását”*. A Cara Dušana 18 annak a háznak a címe, melyben a paplak is volt. Tehát Maron Rozália is első szomszéd lehetett. (Mi a Cara Dušana 10 alatt laktunk, míg a nyolcvanas évek elején le nem bontották azt az utcarészt ahová a házunk tartozott.) Hogy egy kicsit még jobban közeledjen a néphez, Csepcsányi István javasolta Cvejić Đura földműves meghallgatását is, aki a Čehoslovačka utcában lakott (ez volt a keresztutca, melynek a sarkán a Tóttemplom állt). Cvejić szomszéd azt volt hivatott igazolni, hogy Csepcsányi *„aktívan részt vett a Népfront feladatainak intézésben és segítette az utcai titkár munkáját”*. (Eddig nem tudtam, hogy a Népfrontnak utcai titkárai is voltak. – Sok más is lehet, amit nem tudok.) Szóval Csepcsányi sem próbálta (vagy tudta) magát kihúzni a népi-népellenes kényszerzubbonyból, hanem ebben mozogva (ha nem is menetelve) próbált előrébb jutni. Ez nem ment könnyen. Maron Rozáliát nem idézték be tanúnak, és Csepcsányit – hiába lépegetett – le hagyta az ügyész, aki a világtörténelmet nyergelte meg. Ezt az esélyt nehéz volt kihagyni.

Hogy egy kicsit kilépjek az iratpapírok közül, leírom, hogy tegnap este, lefekvés előtt, elolvastam egy Szerb Antal verset („Itt az ugorkaszegzon”). Látom, hogy más hozzáállások is léteztek. Az első sorok ellenkező irányban buzdítanak:

Kedves Nikita mester,
Örülhet most kelmed,
Mert nem kell csinálni több
Világtörténelmet.
[...]

De hát ezt 1913-ban írták – és Szerb Antal volt, aki írta. 1945-ben, a becskerekai Nikiták nem tudtak leszállni a világtörténelemtől. Az ugorkaszegzonra pedig azóta is várunk.

Miért is egyesültek a szlovák, német és magyaregyházközségek?

Ez a kérdés különös súlyt kapott a büntetőperben. Több tanúvallomás, beadvány, dokumentum, feljegyzés próbálja ezt így vagy úgy magyarázni. Megpróbálok előbb – amennyire csak tudom – pártatlanul lejegyezni, hogy mi történt, hogy utána értehetőbbek legyenek a perben egymásnak szegülő érvek és minősítések.

Az első világháború után alakult Jugoszlávia területén, az Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztyén Egyházban több szerveződés és újraszerveződés volt. Szerepet játszottak a nyelvek és nemzetek is, születtek olyan megoldások is, melyek csak egyes egyházmegyékre vonatkoztak. Alapjában véve két egység alakult: a német és a szlovák. A németekhez csatlakoztak a magyarok és a szlovének is (az utóbbiakat több irat „vend”-ként említi). 1930. április 16-án a Jugoszláv Királyság egy törvényt is hozott az evangélikus és református egyházakról. A törvény szövege ott van az iratok között – és itt már biztosabb talajon mozogok. A törvény első paragrafusa szerint az Ágostai Hitvallású Evangélikus hívőknek két egyháza van, a szlovák és a német. A harmadik szakaszban ki van mondva az is, hogy ezek szövetséget is alkothatnak „közös egyházi érdekek céljából”.

Az iratokból az is kiderül, hogy 1932-ig (nem tudom pontosan melyik évtől 1932-ig) közös szervezethez tartoztak Becskerekén a német, szlovák és magyar hívők. Ezután különvált a szlovák gyülekezetrész. Csepcsányi 1935-ben lett a német-magyar gyülekezetrész parókusa. Majd következik a büntetőper szempontjából kritikus időpont. 1941-ben ismét egyesülnek Becskerekén a szlovák, német és magyar hívők, a pancsovai egyházmegye (senioratus) fennhatósága alatt. A kérdés az volt, hogy a hívők akartak-e ismét egyesülni, vagy a fasiszta megszállók (és azok kollaboránsai) erőltették ezt a megoldást.

A büntetőper hátterében egy személyes vita is állt, Juranji lelkész, és az őt követő Csepcsányi között. A feljelentést Juranji tette, 1945. április 3-án. Ezután az ügyész kihallgatta 1945. augusztus 17-én. A kihallgatási jegyzőkönyv szerint Csepcsányi volt az oka, hogy 1935-ben a közös evangélikus egyházból kiváltak a németek és a magyarok. [A többi irat szerint 1932-ben volt a szétválás.] Juranji szerint, 1941. május 17-én, amikor már Bánátban voltak a német megszállók, Csepcsányi eljött hozzá Kund pancsovai német főesperessel, Kund közölte vele, hogy eljárás indul ellene és ki fogják végezni, de ezt megúszhatja, ha lemond Csepcsányi javára. Utána Csepcsányi hívta össze a hívek közgyűlését, melyen mindnyájan (a szlovákok is), úgy döntöttek, hogy kilépnek az eddigi egyházmegyéből és belépnek az új szlovák-német-magyar pancsovai központú egyházmegyébe. Tanúvallomásában Juranji azt is mondja, hogy „Nem tudom hogyan deklaráta magát Csepcsányi a megszállás alatt,

de annyit tudok, hogy az akkori német hatalom kedvence volt.” A vallomás zárómondata szerint, a felszabadulás után, 1944. október 30-án, ismét Juranji vette át a parókusi tisztséget.

Sok részletet szeretnék ellenőrizni, de tények az ítéletben sincsenek rögzítve. Akkora hatalma lehetett Kundnak (és Csepcsányinak), hogy ők döntöttek, hogy Juranjit kivégzik-e vagy sem? Juranji tanúvallomása szerint, Kund azt közölte, hogy elene (Juranji ellen) „nagy akciót vezetnek, és ezért ki lesz végezve” – de ő (Kund) megmenti, ha lemond, és nem vezeti tovább az egyházközségeket. Azt Juranji sem mondja, hogy mi alapján folyt ez a „nagy akció”. Logikus lenne (és 1945 augusztusában már veszélytelen is) megnevezni valami antifasiszta hőstettet, melyért korábban kivégzés fenyegette. De nem történt semmilyen pontosítás. És aztán felmerül a kérdés, hogy hogyan tudná Kund (esetleg Csepcsányival) ezt a nagy akciót leállítani, méghozzá úgy, hogy utána Juranji továbbra is nyugodtan lakjon Becskereken? Vagy tényleg mondott ilyesmit Kund, de csak blöffölt? Esetleg betörték és mondták, hogy „parókiát vagy életet!”?

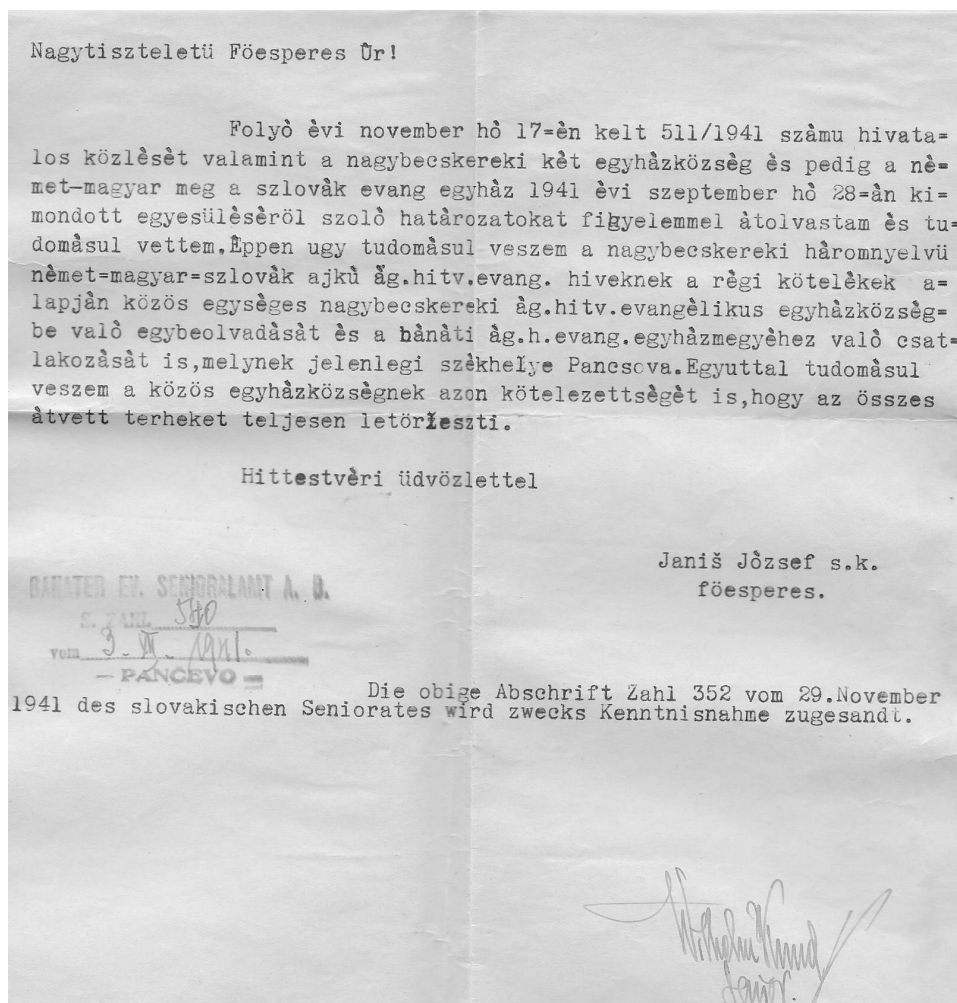
Csepcsányi vallomása szerint a szlovák-német-magyar egyházközségek szétválásához nincsen köze, mert ez 1932-ben történt, ő pedig csak 1935-ben jött Verbászról Becskerekre. (Ezt más adatok is így mutatják.) Csepcsányi szerint, éppen Juranji volt az, aki miatt szétváltak a hívők 1932-ben, mert Juranji veszekedést szított, és „baloldalisággal vádolt minden szlovákot, aki nem engedelmeskedett neki”. Ennek a bizonyítására az apám Josip Hulina asztalos meghallgatását javasolja. Rá emlékszem. Többször voltam az asztalos műhelyében, Hulina Jóska bácsinak hívtuk. Magyarul és szerbül beszélünk vele. Ő is szlovák volt – vagy legalábbis szlovák gyökerei voltak. Az iratokban nem látom nyomát, hogy a kihallgatása el lett volna rendelve.

Vallomásában és beadványában Csepcsányi elmondja, hogy 1941 szeptemberében egy közgyűlésen egyesült a német-magyar és a szlovák közösség, és őt választották a parókia élére. A hívők többsége szlovák volt. 1944 októberében ismét szétváltak a hívők, de ezúttal német közösség nem alakult, csak szlovák és magyar. A szlovák egység élére Juranjit választották, de már 1945-ben őt ismét leváltották a szlovák hívők. Hogy Kund valamivel fenyegetőzött, ezt Csepcsányi vallomása is alátámasztja. Nem „nagy akcióról” beszél ugyan, mely kivégzéshez vezet, hanem egy egyházon belüli eljárásról (azt nem mutatják a papírok, hogy minek a kapcsán). Hozzáteszi, hogy 1941 májusában ő maga jelen volt, de nem vett részt a beszélgetésben. Kund és Juranji abban egyeztek meg, hogy Juranji az év végéig még fizetést kap, a parókiát pedig átadja. Ezután egy bizottság leltárt készített, e bizottság tagjai Pavel Litavski, Göttel István és Csepcsányi István voltak.

Voltak anyagi kérdések is. A templom (melyet Tóttemplomként ismertem meg) 1837-ben épült. A parókiát azonban Juranji emelte (Csepcsányi szerint a szlovák hívők akarata ellenére) 1926-ban. Az ügyész szerint, Csepcsányi meg nem érdemelt hasznot húzott, amikor ő vette át a parókiát. Ezt cáfolja Litavski Pavel (az ügyészi jegyzőkönyv szerint „Litavski Paja”) 1945. augusztus 20-án tett vallomása. Szerinte

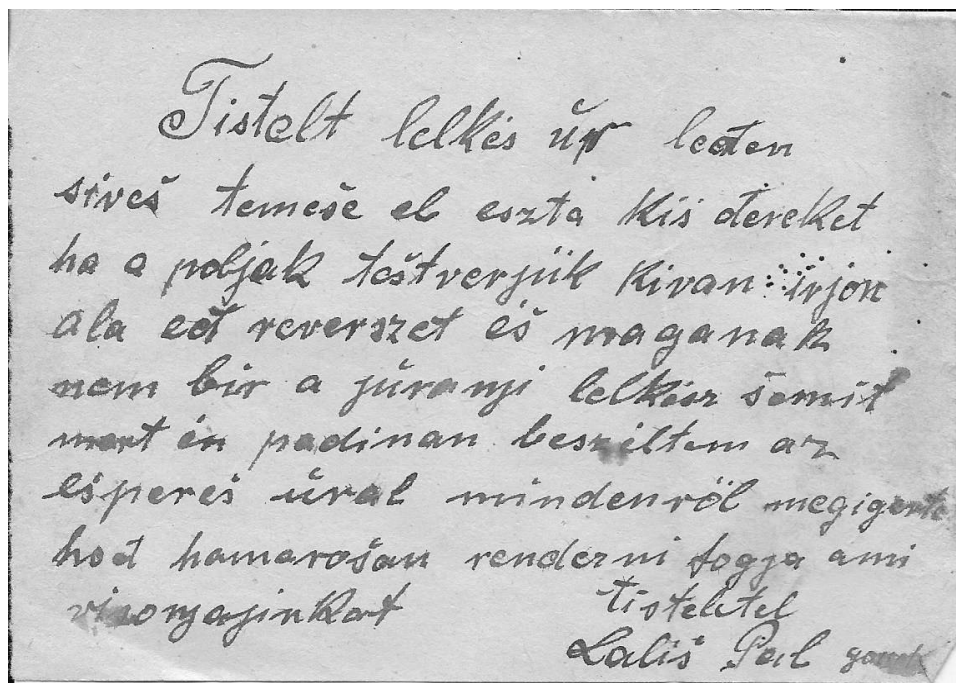
a templomi ingatlanokkal kapcsolatban nagy adósságok halmozódtak fel. Ezt maguk a szlovákok nem tudták fizetni, és ezért akartak egyesülni a német és magyar hívőkkel. Egyébként a telekkönyvi helyzet nem változott. Csepcsányi előtt is, utána is, az evangélikus hitközség nevére voltak beírva az ingatlanok. Litavski szerint, Josip Janiš szlovák főesperes meg is áldotta az egyesülést.

Janiš főesperes levele ott van az iratok között. Kund pancsovai főesperesnek írta magyarul, Kund pedig ezt németül és pecséttel igazolta. Litavski vallomásában azt nyilatkozta, hogy a szlovák főesperes „megáldotta” az egyesülést. Az „áldás” szó nincs ott a levélben, de egyértelműen tudomásul veszi a régi kötelekekre alapozódó egyesülést, és hozzáteszi, hogy „Együttal tudomásul veszem a közös egyházközösségnek azon kötelezettségét is, hogy az összes átvett terheket teljesen letörleszti.”

Olvasva ezt a levelet egy kicsit előtör bennem a bánáti büszkeség. Nyelvtudással valóban jól álltunk. Janiš szlovák főesperes csaknem hibátlan magyarsággal ír levelet, nyilván tudott szerbül is, és feltehetően németül is, csak a magyarban biztosabb lehetett. És az sem volt probléma, hogy Kund német főespereshez magyarul fordult, mert nyilván ő is tudott magyarul. Egy Csepcsányi-feljegyzésben azt olvasom, hogy ő magyarul, németül és szlovákul is tartott istentiszteletet (és biztosan tudott szerbül is).

Igaz, ebben a mi többnyelvű világunkban voltak átszüremlések is. Ez néha csak egy kis plusz aromát hozott – néha kavarodást is. Az iratok között van egy kis papírlapra írt levél. Lališ Pal (illetve Pavel Lališ) írta Csepcsányi lelkésznek. Feltételezem, hogy az apám azért tette félre, mert ez a levél is igazolja, hogy Juranjit nem kedvelték a saját szlovák hívői. Jobban bíztak Csepcsányiban. Lališ magyarul írja a levelet, de szlovák abc-t használ – és szlovák megfogalmazásokat is érez az ember a háttérben. Nem is egészen egyértelmű minden. A levél így néz ki:

Az első két sor jelentése egy kicsit rejtélyes marad – akkor is ha magyar írásjelekkel helyettesítem a szlovákot: „Tisztelt lelkész úr, legyen szives temesse el ezt a kis gyereket...” És aztán ez úgy folytatódik, hogy ha Csepcsányi ír egy reverzet (elismervényt), ha a Poljak testvér így kívánja, és akkor a Juranji nem bír semmit. Az volt a vita központjában, hogy a Csepcsányi vagy a Juranji temet el egy gyereket?

(Lališ egy kanyart is tesz az „u” betű fölé Juranji nevében – de ez nem szlovák, hanem Lališ-féle sajátosság.)

Egy másik példa is szembe jut, melyben nemcsak sajátos aroma, de komoly félreértés is alakult. Valamelyik osztálytársam mesélte, hogy náluk az ötvenes évek közepén a dolgok oda jutottak, hogy a szülők a gyerekek (inkább már kamaszok) jelenlétében csiklandósabb történeteket is elmeséltek. Ezúttal a barátom nagynénjéről, Juci néniről volt szó, és 1945-ben történhetek a később elmesélt dolgok. Juci néniékhez a háború végén (mint hozzánk is) egy partizánt költöztettek be. Amikor a háború már kezdett kissé távolodni, békebeli dolgokra is sor került, és a partizánt (Slavko) néhányszor meglátogatta egy hölgy. Ilyenkor a partizán bezárta az ajtót az udvari szobájában, de a kiszűrődő hangok így is lehetővé tették, hogy Juci néni és az anyja kövessék a fejleményeket. Egyszer úgy alakultak a dolgok, hogy a tapintatos kivárás helyett Juci néni többször is bekopogott, majd bekiáltott: „Slavko tu si otac!” (Slavko, itt apa vagy!) Nem tudom, hogy Slavko jósnőt, látnok asszonyt, vagy talán boszorkányt látott Juci néniben, de – legalábbis így értesültem – komolyan vette szavait, mert riadtan kinyitotta az ajtót, és a decemberi időjárás ellenére, kilépett mezítláb alsónadrágban és trikóban. Amennyire az osztálytársam tudta, átmeneti kapcsolatról volt szó, Slavko és társnője nem gyermekáldásban gondolkodtak – de akkoriban óvszer nem volt Becskereken, tehát volt alapja a riadtságnak. Aztán a görcsök feloldódtak. Juci néni nem azt akarta mondani szerbül, hogy „itt apa vagy” (vagy itt apa lettél), hanem hogy „itt van az apád” – aki váratlanul eljött Dél-Szerbiából, hogy meglátogassa a fiát.

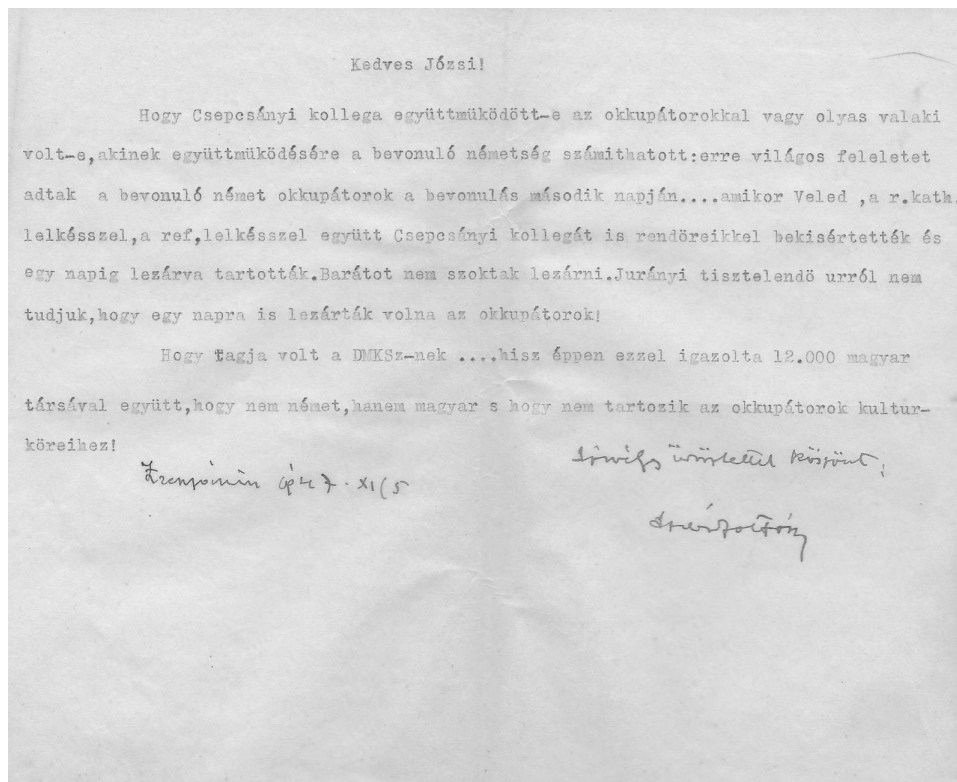
Aztán arra is emlékszem, hogy szintén a világháború utáni években, egy franciasapkás bácsi, oda kiáltott valakinek, aki szembe jött vele a Cara Dušana utcán: „Menjen a picsába Herr Volkmann!”. Érdekes, hogy még ilyen markáns magyar szavak sem ingatták meg a német beágyazást. Nem lehetett Volkmann úr-at (vagy csak Volkmannt) mondani, mert ez nem lett volna igazi. Ott kellett, hogy maradjon a „Herr”, hogy egyértelmű legyen, hogy pontosan kit is küld a p...ba a franciasapkás bácsi.

Azon töprengök, hogy ezek a kis kavarodások, zavarták-e a többnyelvű bánáti idillt – vagy éppen ez volt az idill...

A német megszállók kedvence?

Juranji tanúvallomása, melyben elmondta, hogy Csepcsányi a német megszállók kedvence, támpontot szolgáltatott a vád egyik sarkalatos megfogalmazásához, mely szerint Csepcsányi „együttműködött az okkupátorokkal”. (Több magyarul írt levélben látom az „okkupátor” szót. Feltételezem, hogy akkoriban az „okupator” szerb szó annyira megtelt heves tartalommal és konnotációval, hogy nem lehetett egyszerűen „megszálló”-ként fordítani. Egy kis magyar ízt csak a második „k” hozott.) Látom, hogy az apám több vonalon próbálja cáfolni a kollaborációt. Az iratok között

van egy levél, melyet az evangélikus egyházat belülről ismerő Ambrózy Zoltán írt, 1947. november 5-én. Ezt a levelet egy beadványában használhatta az apám, mely sajnos nem maradt meg az iratok között. A levél igen:

Szóval az „okkupátorok” letartóztatták és egy napig zárva tartották Csepcsányit (mint ahogyan az apámat is) – márpedig „barátot nem szoktak lezárni”.

És ez mindent megmagyaráz? Ezt mégsem mondanám. Voltak olyanok, akiket zaklattak a megszállók, de aztán mégis (vagy éppen ezért) csatlakoztak. Viszont, ha együttműködött volna, akkor pontosítani kellene, hogy hogyan. Ez azonban hiányzik az iratokból. Ott áll ugyan Božović tanúvallomásában a csúfondáros cinizmus (az ablak mögül), majd az állítás, hogy virággal igyekezett Horthyt várni, de egy nép-és államellenes bűncselekményhez, valamivel több kellene. (Meg nem is tűnik meggyőzőnek a virágvásárlás – vagy virágkészítés a nőegylet által – narratívája.) Aztán van még egy Horthyval kapcsolatos állítás. Az ügyész szerint istentiszteletet tartott Horthy tiszteletére. Csepcsányi ezt részben elismeri. Szerinte azonban nem Horthy Miklós, hanem Horthy István tiszteletére tartottak misét (amikor Horthy István, Horthy Miklós fia, 37 évesen életét vesztette). Csepcsányi még hozzáteszi, hogy sohasem foglalkozott politikával, prédikációiban a bibliához tartotta magát, és

nem említette sem Horthy Miklóst sem Szent Istvánt. Ez a szerb szövegben kissé megtévesztő. Azt írja „nisam spominjao ime Horti Mikloša niti Sent Ištvana”. Így leírva, a „Sent” inkább vezetéknévnek tűnik. Feltételezem, hogy a jegyzőkönyvvezető ezt így is érzékelte. Az ügyész talán mégsem. (De arra valószínűleg az ügyész sem figyelt fel, hogy a legtöbb tanúkihallgatás augusztus 20-án volt.)

Csepcsányi azt is nyilatkozta, hogy valamennyi híve tanúsítani tudja, hogy nem foglalkozott politikával sem a templomban, sem a templomon kívül. Amennyire látom, a bírósági tárgyaláson ezzel kapcsolatban nem hallgattak ki tanúkat. Az elsőfokú ítélet szerint „fasisztabarát propagandát hirdetett a megszállás alatt”. Az ítélet nem hivatkozik sem tanúkra, sem konkrét mondatokra. Látom, hogy korábban Lališ Pavle tanúnak, az ügyész feletette a kérdést, hogy miről prédikált Csepcsányi. Lališ azt mondja 1945. augusztus 20-án tett vallomásában, hogy nem tudja, mert nem hallgatta sem Juránji sem Csepcsányi prédikációit. Honnan tudták, hogy fasisztabarát (profašističke) prédikációi voltak?

Az ítéletek

A nép és állam ellen elkövetett bűncselekményekről szóló törvényt 1945. szeptember 1-én hozták meg. Csepcsányi Istvánt a 3. cikk 3. és 6. szakaszaiban felsorolt cselekményekért vádolták. Ha nem is mondták ki pontosan, hogy milyen cselekményekért. A 3. szakasz a tényállások igen hosszú sorát tartalmazza. Ide tartozik a háborús bűn (akár szervezés útján, vagy parancsnokként) aztán itt van a gyilkosság, kivégzés, halálos ítélet kimondása, kínzás, gyűjtőtáborba hurcolás, kényszermunka elrendelése, a néptől való elszakítás, terrorizmus, gyűjtogató, foglyokkal való embertelen bánás, erőszakolás, prostitúcióra kényszerítés, más hitre való áttérés kényszerítése. A 6. szakasz a megszállókkal való politikai együttműködést említi, azaz szerepvállalást az ellenséges hatalmi szervezetekben, aztán táplálék megvonását, vagy más erőszakos fellépést Jugoszlávia lakosságával szemben.

Szóval sok minden állt a 3. cikk a 3. és 6. szakaszaiban. Ezekre a szakaszokra támaszkodott az elsőfokú és másodfokú ítélet is – de anélkül, hogy ki lett volna mondva, hogy a hosszú felsorolásból pontosan mit is rónak fel Csepcsányinak. Érdekes, hogy az ellenséges propagandát külön nevesíti a 9. cikk, és a bíróság ki is mondta, hogy Csepcsányi fasisztabarát propagandát folytatott – de az ítélet nem támaszkodik a 9. cikkre. A jogalap a 3. cikk (gyilkosság, halálos ítélet kimondása, gyűjtőtáborba hurcolás, terrorizmus, erőszakolás, prostitúcióra kényszerítés – és sok minden más). Nem tudok ellenállni a kísértésnek, hogy leírjam, hogy ügyészként inkább a 9. cikkre támaszkodtam volna. De nem szívesen lettem volna ügyész ebben a perben. Ügyvéd inkább.

A törvénybe foglalt büntetések kemények voltak. A törvény 4. cikke szerint legkevesebb 3 év szabadságvesztés és kényszermunka sújtja az elkövetőket. Súlyosbító körülmények esetén halálbüntetés következik. Ha a háború vagy háborús veszély

idején lettek elkövetve a bűncselekmények, akkor a büntetés nem lehet 5 évnél kevesebb. A 17. cikk szerint az eljárás minden esetben gyorsított eljárás. Itt is az volt.

Izgalommal kezdtem olvasni az ítéletet. Ebben a főkérdés az egyházak egyesítése 1941-ben. Hogy valamilyen ítéletet hozzanak, ahhoz (elvben) ki kellett volna derülni, hogy egy Juranji-Csepcsányi személyes vita lüktetett az átszervezés mögött, vagy egy fasiszta konspiráció vezetett a szlovák, német és magyar egyházak újraegyesítéséhez. Szóval, hogy valóban akarták-e a szlovák hívők is az egyesülést (többek között azért is, mert így közös teherre váltak a szlovák közösség adósságai a parókiával kapcsolatban). Vártam, hogy szóba kerüljön, hogy korábban (1932-ig) együvé tartozott a három közösség. (Ezt pozitívan értékelte Juranji is, Csepcsányi is, csak egymásra hárították a szétesésért való felelősséget.) Az is érdekelt, hogy volt-e még valamilyen Csepcsányit terhelő tény, melynek nem találtam nyomát az ítéletet megelőző iratokban. Gondoltam lesz arra is valamilyen magyarázat, hogy miért lett volna a három egyház egyesülése fasiszta érdek. (Azzal is lehetne érvelni, hogy pont a német egyház különválasztása lehetett volna német nacionalista érdek.)

Az ítélet nagyon egyszerű. 1947. november 25-én, a nagybecskereki (most már zrenjanini) kerületi bíróság kimondta, hogy Csepcsányi István vétkes, mert „a fasiszmus iránt való elkötelezettségtől vezérelve”, Kund főesperessel együtt megfenyegette Juranjit, és ezután „politikai célokat követve egyesítették a szlovák német és magyar evangélikus egyházakat”.

Ily módon együttműködött a megszállókkal (okkupátorokkal). Ott áll az ítéletben az is, hogy „fasiszta-barát propagandát folytatott”.

Ezzel az indoklásképlettel azóta sokszor találkoztam az életben. A rossz viselkedés elítélése tapsot eredményez – akkor is, ha nem bizonyítható, hogy valaki tényleg rosszul viselkedett. Színre lépnek ténypótló megállapítások. Vagy áltények, illetve „alternatív tények”. Jó néhány éve követem már, Németországban minden évben komoly kulturális esemény az év *álszavának* megválasztása. (*Unwort des Jahres* – szó szerint „az év nem-szava”.) Frankfurti nyelvészek hozzák a döntést. 2017-ben az „*Alternative Fakten*” (alternatív tények) lett a győztes. Korábban feljegyeztem, hogy 2006-ban „*Human Kapital*”, azaz „humán tőke” volt az év álszava. Tehát nem csak a pénz, ingatlanok, hanem az emberek is tőkének számítanak – de a „humán” szóból gerjedő emberbarát mellékíz igyekszik könnyíteni ennek a megemésztését. Emlékszem, amikor Pestre jöttem, felfigyeltem a „humán” szó térnyerésére, mert a nagyvállalatokban (sőt az egyetemünkön is) „humán erőforrások osztálya” helyettesítette a korábbi (és kissé közvetlenebb) káderosztály kifejezést. Mi a humán oldalon vagyunk.

Valamivel még korábban – 1999-ben – Szerbia bombázása kapcsán alakult az év álszava. Mivel a lebombázott civileket valahogyan be kellett illeszteni egy emberi-jogbarát retorikába, megszületett a „*collateral damage*”, azaz „kollaterális kár” kifejezés. Szóval, akik életüket veszítették egy lebombázott kórházban, vagy a NATO által szintén lebombázott belgrádi televízióban, azok nem egy helytelen cselekmény áldozatai, hanem csak közvetett kárról van szó, egy helyes cselekmény melléktermékeiről. Ez a

kifejezés is kiérdemelte az *Unwort des Jahres* díjat. Egyébként, azt hiszem, a NATO bombázások egyik kollaterális kára abban volt, hogy Milošević valamivel elfogadottabb lett (igazán elfogadott, hála istennek, mégsem), a NATO-hoz való csatlakozás pedig ma sincs napirenden. Valami kollaterális kárt magam is szenvedtem. Atlantában tanítottam, amikor egy reggel a New York Times címdalán ott láttam az újvidéki lakásunkat. Egy újvidéki hidat bombázott a NATO, mely tán 100 méterre volt a lakásunktól. A híd teljesen megsemmisült, a lakásban (nem bombatalálat, hanem légnyomás révén) betört minden ablak és egy-két helyen megrepedt a fal. Nagyobb bajok is voltak akkoriban. Lakásunkban akkor ott lakott Miroslav Mandić. Az a Miroslav Mandić, aki börtönbüntetést kapott a hetvenes években egy írásáért, mely az Új Symposionban jelent meg. Mandić ezúttal megúszta egy idegokkal.

És aztán jött 2017-ben az új győztes álszó: *Alternatív Fakten*, azaz „alternatív tények”. Az indoklást Janich nyelvész nő olvasta fel. Elmondta, hogy e szó (illetve álszó) támasza az egyre terjedő gyakorlatnak, hogy a tényeken alapuló érveket felváltjuk bizonyíthatatlan észrevételekkel. E szó térnyerésével a nyilvános vitákban felhozott valótlan észrevételeket szalonképessé lehet tenni. Janich professzor aszszony példaként felhozta, hogy Kellyanne Conway, Trump tanácsadónője kijelentette, hogy soha még annyi ünneplő ember nem volt az utcán, mint Trump beiktatásakor 2017 elején. Hogy hányan voltak? Vagy hányan voltak korábbi beiktatások alkalmával? Ez mind lényegtelen. Itt áll előttünk az alternatív tény, hogy többen voltak, mint bármikor.

Rokonszenzuvvel követem évről évre az *Unwort des Jahres* kihirdetését. Az jut csak eszembe, hogy nem fontoskodik-e egy kicsit a jelen melyhez tartozunk, amikor saját felfedezésének tartja az alternatív tényeket. Becskereken az emberek korábban is láttak ilyesmit. A Csepicsányi ítéletben a bíró nem vacakolt azzal, hogy kifejtse, miért is lett volna jó a német megszállóknak, hogy egyesüljenek az egyházak, arra sem pazarolt időt, hogy kifejtse mit is prédikált Csepicsányi. A profil így is kialakult (és hát egy olyan emberről volt szó, aki a szobájában csúfondáros cinizmussal volt képes mosolyogni, míg kinn az utcán a Vörös Hadsereg halad). A tényeken alapuló érvelést felváltja az alternatív tények által nyújtott kényelem. Talán annyi újat tesz most hozzá az *Unwort des Jahres*, hogy felötlük, hogy nem arról van szó, hogy ilyenek a kommunisták, vagy ilyenek a nációk, vagy ilyen a kormánypárt, vagy ilyen a korábbi kormánypárt. Van, amikor jobban szembeötlük, hogy alternatív tényekkel élünk együtt mert hangosan dőlnek mindenfelől. Van, amikor szerényebben vannak jelen, de itt vannak máskor is. Az alternatív tények is közénk tartoznak. Lakótársaink.

Csepicsányi Istvánt a nagybecskereki kerületi bíróság 1947. november 25-én ítélte el egy év szabadságvesztésre és kényszermunkára. Ez tulajdonképpen kevesebb, mint ami a törvényből következett volna. A törvény szerint a 3. cikkben leírt cselekmények büntetése minimum három év, ha pedig háború alatt elkövetett bűncselekményekről van szó, akkor minimum 5 év. Hogy hogyan sikerült enyhébb büntetést elérni, azt nem magyarázza az ítélet. Ki lett még mondva, hogy a vagyone-

kobzástól eltekintenek, mert Csepcsányinak nincsen vagyona. A perköltségek a vádlottat terhelik, de ezeket a bíróság „megfizethetetlenek” nyilvánította. Tehát nem kellett perköltségeket megtéríteni. Mivel Csepcsányi szeptember 18. óta vizsgálati fogságban volt, az ott töltött két hónapot is beszámították. Utána a požarevaci Zabela börtönbe került. Ez volt akkoriban az egyik legkeményebb börtön Szerbiában. A fellebbezésről nagyon gyorsan döntött a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság. Nem látom mikor adta be az apám, feltehetően 1947 decemberének első felében. Már december 27-én elutasították a fellebbezést. A fellebbezésben ott állt, hogy Csepcsányinak tulajdonképpen nem volt semmilyen szerepe Juranyi megfenyegetésében (bármivel is fenyegették). A Legfelsőbb Bíróság azonban ezúttal is mindent világosan látott. A másodfokú ítélet szerint Csepcsányi „Juranyi lakásában nem volt passzív, hanem csak hallgatott arra, amit Kund főesperes követelt Juranjitól és ő rögtön elfogadta. Ebben a helyzetben a vádlott hallgatása egyetértést jelent Kund főesperessel.” (A „hallgatott arra” kifejezés – szerbül „čutao na to” – a szerb eredetiben sem világos. Talán „hallgatott amikor” lenne valamivel pontosabb, de az ítélet eredeti szövegén nem tudok változtatni.) Tehát ha a vádlott nem szólt semmit, abból nem következik, hogy passzív volt. Az sem változtat a dolgokon, hogy Juranyi „rögtön elfogadta” amit Kund javasolt neki. A bíró még hozzátette, hogy Csepcsányinak „sikere” származott Juranyi lemondásából. Márpedig – az ítélet zárómondata szerint – „Ilyen sikereket csak a megszállók kollaboránsai érhettek el.”

Ezután következik a kegyelmi kérvény, mely Csepcsányiné nevében íródik. 1948. március 15-én lett beadva. Ebben szó van arról, hogy egy harmadik osztályos kisiuk van (a Pupsi) és férje nélkül Csepcsányiné nem tudja eltartani a családot. Fel van hozva egy új fejlemény is Juranjival kapcsolatban. Miután az egyik tanú (Lališ) azt vallotta, hogy Juranyi korábban a „régii Jugoszlávia rendőrapparátusára támaszkodva számolt le ellenfeleivel”, Juranyi beperelte őt rágalalmazásért, de nem járt sikerrel, a bíróság elvetette a rágalmazás vádját. Az iratok között nincsen válasz, de feltételezem, hogy a kegyelmi kérvény nem járt sikerrel. Ezt mutatja egy későbbi próbálkozás. 1947. július 27-én Csepcsányiné azt kéri, hogy bocsássák a férjét feltételesen szabadlábra. Erre nem lett volna szükség, ha sikerrel jár a kegyelmi kérvény.

Nem tudom mi lett az újabb, július 27-én beadott kérvénynek az eredménye. Erről valamikor augusztusban dönthettek. Az egy év büntetés 1948. szeptemberében járt volna le. Tehát vagy akkor, vagy egy kicsit korábban került ismét szabadlábra Csepcsányi lelkész. Miután visszajött, ismét a Cara Dušana 18-ban lakott. Ha jól emlékszem, valakivel megosztotta a parókiát. Bejárt az utcára nyíló szobába, de – legalábbis amikor én ott voltam – nem ment közelébe az ablakoknak, melyek mögött néhány évvel korábban népellenes mosolyt követett el.

*

Aztán jöttek azok a napok, amikor Pupsi meg én találgattuk, hogy egy-lovas, vagy két-lovas lesz-e a következő kocsi mely elöttünk elvonul. És nekem feltűnt, hogy a Pupsi apja, aki mögöttünk áll, milyen zárkózott.